

H. NÉMETH ISTVÁN

**Régi–új szabad királyi városok:
várospolitikai az újszerzeményi területeken
a 17–18. század fordulóján**

Tanulmányunk elsődleges célja nem az, hogy a Rákóczi-szabadságharc korának Esztergomát mutassuk be. Erre sajnos forrásaink nem alkalmasak. A következőkben elsősorban azt ismertetjük, hogy Esztergom fejlődése milyen körülmények között ment végbe a város újjátelepülésének első negyedévszázada során. Tanulmányunkban tehát azt a keretet mutatjuk be, amelyen belül a felszabadított város a püspöki várral és a hozzá tartozó településrészrel újjátelepült, a város önkormányzata működött és működhetett. Fókuszpontunkban azok a települések állnak, amelyek a mohácsi ütközetet megelőzően joggal számíthattak arra, hogy előbb-utóbb szabad királyi várossá váljanak, illetve 1526-ban már rendelkeztek ezzel a kiváltsággal és annak minden előnyével. Ezen települések mindegyike az oszmánok elleni felszabadító háborút követően tartozott ismét az országhoz, mindegyikben újra kellett éleszteni a korábbi települést, vagy legalábbis az addigi oszmán fennhatóság után új alapokra kellett helyezni a város életét. Közös jellemzőjük volt, hogy a felszabadítást követően mindegyikük a kamarai adminisztráció alá került újszerzeményi területként. Ez azt jelentette, hogy a Magyar Királyság központi igazgatási szerveitől független, a bécsi udvarnak, illetve az Udvari Kamarának alárendelt hivatalról lévén szó, elsősorban az osztrák tartományokban már bevezetett várospolitikai alapelvek érvényesültek.¹ Másrészt – mivel a budai kamarai adminisztráció elsősleges feladata az országban állomásozó mezei csapatok ellátásának biztosítása

---

¹ H. Pálffy Ilona: A kamarai igazgatás bevezetése a töröktől visszafoglalt területeken. In *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*. Budapest, 1937, 474–487. o.; Nagy István: *A Magyar Kamara, 1686–1848*. Budapest, 1971, /MOL kiadványai 3. sorozat: Hatóság- és hivataltörténet 3./, 23–26. o.; Nagy István – F. Kiss Erzsébet: *A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek*. Budapest, 1995, /MOL kiadványai 1. sorozat: Levéltári leltárak 9./, 385–412. o. A városokra lásd Babics Antal: *A kamarai igazgatás Pécs városában, 1686–1703*. Pécs, 1937; Bónis György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után, 1686–1708*. Budapest, 1962.

volt – e települések önkormányzatát és annak jogait, bevételeit is elsődlegesen a katonaság igényei befolyásolták.²

Úgy véljük, hogy e rövid áttekintéssel, az analógiák révén, részben pótolhatjuk az Esztergomra vonatkozó hiányzó forrásokat, és bemutathatjuk a város kora újkori történetének e korai szakaszát. Az általános jellemzés mellett azonban igyekeztünk olyan, Esztergomra vonatkozó forrásokat is fellelni, amelyek arra mutatnak rá, hogy az analógiák helyesek, és azok alapján joggal következtethetünk e konkrét példára. Mielőtt rátérnénk a magyarországi kamarai városigazgatás e speciális korszakára, szeretnénk bemutatni, hogy Európában milyen jellemzői voltak a városokkal szembeni politikának, azon belül pedig kiemelten a Habsburg Birodalom osztrák tartományaiban milyen várospolitikai jellemzők határozták meg az állam és a városok önkormányzatának viszonyát.

Európai tendenciák

A kora újkori városok (és államok) egyik alapvető, Európa-szerte tapasztalható jellemzője az állam megerősödése, az államigazgatás hatáskörének kiterjesztése, mind nagyobb mértékű beavatkozása. Az állam megerősödésének lehetünk tanúi szinte minden téren: a kora újkori modern hadsereg és a hadügy irányítása, fejlesztése és finanszírozása immáron nem a hűbéri hálózattól függő ügy volt. Az állami feladattá váló hadügy, annak finanszírozása, az ezzel, valamint a hatalom újszerű gyakorlásával összefüggésben az államhatalom más területein (adóigazgatás, bíráskodási gyakorlat, az egyes közigazgatási egységekhez kötött feladatok stb.) tapasztalható központosodás, a kereskedelem irányítása mind az abszolút uralkodó fennhatósága alatt kiépült, annak legitimációjával megerősített államigazgatás feladatává vált.³

---

² Újabban Oross András: Végvárakból kaszárnnyák. A Budai Kamarai Adminisztráció szerepe Magyarország új katonai berendezkedésében a 17–18. század fordulóján. *Századok* 140. (2006) 6. sz. 1441–1473. o.; Oross András: Die für Ungarn zuständigen Kammern und die Kriegsfinanzierung der Habsburgermonarchie an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert Kriegführung und Staatsfinanzen. In *Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740*. Hg.: Peter Rauscher. Münster, 2010, /Geschichte in der Epoche Karls V., Band 10./, 297–310. o.

³ Asch, Ronald G. von – Duchhardt, Heinz: Die Geburt des „Abolutismus“ im 17. Jahrhundert. Epochenwende der europäischen Geschichte oder optische Täuschung. In *Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700)*. Szerk.: Asch, Ronald G. von – Duchhardt, Heinz. Köln–Weimar–Wien, 1996, /Münsterische historische Forschungen 9./, 3–24. o.; Asch, Ronald G.: Kriegsfinanzierung, Staatsbildung und ständische Ordnung im Westeuropa im 17. und 18. Jahrhundert. *Historisches Zeitschrift* 268. (1999)

A városok rendi alapokon álló önkormányzata e jelenségek következtében fontos változásokon ment keresztül. A jelenséggel a Magyar Királyság szabad királyi városaiban a 17. század végén, a többi államhoz képest nagy fáziskéséssel találkozunk. Az ekkor életbe léptetett várospolitikai intézkedések az osztrák tartományokban, de tágabban értelmezve a Német-római Birodalom más tartományaiban, illetve az európai államokban ugyanis már nem voltak ismeretlenek. Miután a városok a rendi Európa szinte összes államában (eleinte az itáliai államok, később a holland tartományok kivételt képeztek ez alól) az uralkodótól sokkal inkább függő helyzetben voltak, mint a többi rend, ezért ezek az intézkedések eleinte őket érintették leginkább. A Német-római Birodalom tartományi városai kapcsán a szakirodalom a 17. századot tekintve kifejezetten azok állami bürokratizálásáról, a városok állami közigazgatásba való betagozódásáról, kissé szélsőségesen fogalmazva: a városok „államosításáról” beszél.⁴ A porosz állam városainak irányítása kapcsán a 18. század első negyedében már erősen központosított, nem önkormányzati, hanem állami irányítású várospolitikával szembesülünk. E porosz városokban az 1721-ben bevezetett szabályozás a város tisztviselőit állami hivatalnokokká tette, akik kinevezés és nem választás útján váltak a városok vezetőivé.⁵ Az elit kiválasztása így teljes egészében az uralkodó központi államapparátusán múlt. A Francia Királyság városaiban hasonló jelenségekre figyelhetünk fel, hiszen a 17. századra a városi vezetők már leginkább az államigazgatás résztvevőiként, és nem a városok szabadon választott tisztségviselőiként jelentek meg.⁶

635–671. o.; Duchhardt, Heinz: Absolutismus – Abschied von einem Epochenbegriff? *Historisches Zeitschrift* 258. (1994) 113–122. o.; Heinrich, Gerd: Staatsaufsicht und Stadtfreiheit in Brandenburg–Preußen unter dem Absolutismus (1660–1806). In *Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*. Szerk.: Rausch, Wilhelm. Linz/Donau, 1981, 155–172. o.; Henshall, Nicholas: *The Myth of Absolutism: Change and Continuity in Early Modern European Monarchy*. London, 1992; Vierhaus, Rudolf: *Deutschland im Zeitalter des Absolutismus (1648–1763)*. Göttingen, 1978; Hanschmidt, Alwin: Zur Armenpolizei und Armenversorgung in der Stadt Münster im 17. Jahrhundert. In *Städtisches Gesundheits- und Fürsorgewesen vor 1800*. Szerk.: Johanek, Peter. Köln [u.a.], 2000, /Städteforschung A/50./, 225–241. o.

⁴ A városok „államosításáról” Blaschke, Karlheinz: Dorfgemeinde und Stadtgemeinde in Sachsen zwischen 1300 und 1800. In *Landgemeinde und Stadtgemeinde in Mitteleuropa. Ein struktureller Vergleich*. Hrsg.: Blickle, Peter. München, 1991, /Historische Zeitschrift Beihefte NF 13./, 119–143., 139–140. o.; Hubatsch, Walther: Ziele und Maßnahmen landesherrlicher Politik im Absolutismus gegenüber den Städten aus der Sicht des Verwaltungshistorikers. In *Städtewesen und Merkantilismus in Mitteleuropa*. Hrsg.: Press, Volker. Köln–Wien, 1983, 30–44. o.; Rügge, Nicolas: *Im Dienst von Stadt und Staat. Der Rat der Stadt Herford und die preußische Zentralverwaltung im 18. Jahrhundert*. Göttingen, 2000, /Bürgertum 15./.

⁵ Rügge: i. m. 39–108. o.

⁶ Összefoglalóan lásd H. Németh István: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség*. Budapest, 2004, 1. kötet, 45–70. o.; Tilly, Charles: *Entanglements of European Cities and States, Cities and the Rise of States in Europe, a.d.*

Az osztrák tartományokban nem egyszerre és nem ugyanolyan intenzitással, de a 17. század közepére már élt az az általános rendszer, ami a *Kammergut* elvét alkalmazta általában a városokra. Ennek az alapelvnek az volt az alapja, hogy minden olyan birtok, ami uralkodói birtoknak volt minősíthető, *Kammerguttá*, kamarai birtokká vált. A jogviszony lényegét megragadva kijelenthetjük, hogy e birtokokon az uralkodó nevében eljáró kamarai szervek földesúrként léptek fel akár a gazdál-

---

1000 to 1800. Szerk.: Tilly, Charles – Blockmans, Wim P. San Francisco – Oxford, 1994. 1–27. o.; Cowan, Alexander: *Urban Europe, 1500–1700*. London, 1998; Pohl, Hans: *Economic Powers and Political Powers in Early Modern Europe: Theory and History. Poteri economici e poteri politici secc. XIII–XVIII. Atti della „Trentesima Settimana di Studi” 27 aprile – 1 maggio 1998*. Szerk.: Cavaciocchi, Simonetta. Firenze, 1999, /Istituto Internazionale di Storia Economica „F. Datini” Prato, Serie II – Atti delle „Settimane di Studi” e altri Convegni 30./, 55–78. o.; Slack, P. A.: *The Central Government and the Towns in England, 1500–1700. Le pouvoir central et les villes en Europe du XVe siècle aux débuts de la révolution industrielle*. Ed.: Riis, Thomas – Strømstad, Poul. Copenhagen, 1978, /Byhistoriske Skrifter 1./, 61–76. o.; Friedrichs, Christopher R.: *Urban politics in early modern Europe*. London, 2000; Nash, Gary B.: *The Transformation of Urban Politics, 1700–1765. The Journal of American History* 40. (1973) 605–632. o.; Court, Pieter de la: *The True Interest and Political Maxims of the Republic of Holland (1662–1746)*. New York, 1972; Hart, Marjolein C.: *Intercity Rivalries and the Making of the Dutch State. Cities and the Rise of States in Europe, a.d. 1000 to 1800*. Szerk.: Tilly, Charles – Blockmans, Wim P. San Francisco – Oxford, 1994, 196–217. o.; Chédeville, André – Le Goff, Jacques – Rossiaud, Jacques: *La ville médiévale*. In *Histoire de la France urbaine*. Szerk.: Duby, Georges. Paris, 1980; Chartier, Roger – Chaussinaad-Nogaret, Guy – Nebeux, Hugues – Le Roy Ladurie, Emmanuel: *La ville classifiée*. In *Histoire de la France urbaine*. Szerk.: Duby, Georges. Paris, 1981; Chevalier, Bernard: *Les bonnes villes de France du XIVe au XVIe siècles*. Paris, 1982; Barnavi, E.: *Centralisation ou fédéralisme? Les relations entre Paris et les villes à l’époque de la Ligue (1585–1594)*. *Revue historique* 526. (1978) 335–344. o.; Mousnier, Roland: *Les institutions de la France sous la monarchie absolue*. Paris, 1974; Orest, Ranum: *Les parisiens au XVIIe siècle*. Paris, 1973; Chittolini, Giorgio: *Städte und Regionalstaaten in Mittel- und Oberitalien zwischen spätem Mittelalter und früherer Neuzeit, Res publica. Bürgerschaft in Stadt und Staat. (Tagung der Vereinigung für Verfassungsgeschichte in Hofgeismar am 30/31. März 1987)*. Szerk.: Dilcher, Gerhard. Berlin, 1988, /Der Staat Beih. 8./, 179–200. o.; Uő: *Cities, City-States, and Regional States in North-Central Italy, Cities and the Rise of States in Europe, a.d. 1000 to 1800*. Szerk.: Tilly, Charles – Blockmans, Wim P. San Francisco – Oxford, 1994, 28–43. o.; Brunner, Otto: *Souveränitätsproblem und Sozialstruktur in den deutschen Reichsstädten der früheren Neuzeit. VSWG* 50. (1963) 329–360. o.; Brady, Thomas A.: *Turning Swiss. Cities and Empire, 1450–1550*. Cambridge, 1985; Heuvel, Christine van den: *Städtisch-bürgerliche Freiheit und fürstlicher Absolutismus. Verfassung und Verwaltung der Stadt Osnabrück in der Frühen Neuzeit, Recht, Verfassung und Verwaltung in der frühneuzeitlichen Stadt*. Hrsg.: Stolleis, Michael. Köln–Wien, 1991, 159–171. o.; Ennen, Edith: *Mitteuropäische Städte im 17. und 18. Jahrhundert*. In *Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*. Szerk.: Rausch, Wilhelm. Linz/Donau, 1981, /Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5./, 1–20. o.; *Gemeinde und Staat im Alten Europa*. Hrsg.: Blickle, Peter. München, 1998, /Historische Zeitschrift Beihefte NF 25./; Cowan: i. m.. Legújabban Friedrichs: i. m.; *Interaktion und Herrschaft. Die Politik der frühneuzeitlichen Stadt*. Szerk.: Schlögl, Rudolf. Konstanz, 2004.

kodással, akár az önkormányzati vagy más jogokkal és ügyekkel kapcsolatban. Ez azt jelentette, hogy szinte teljes ellenőrzést gyakoroltak a városok felett. Ennek okai részben finaciálisak, részben felekezetiiek voltak. Egyrészt az államnak mind nagyobb bevételre volt szüksége, másrészt e jövedelmek a korszakban éppen visszaestek a harmincéves háború hatásai következtében. Az osztrák tartományok városainak adófizető-képessége éppen ezért nagy mértékben visszaesett, eladósodásuk egyre nőtt. A felekezeti okok szintén az állam szerepének változásaira vezethetők vissza. A kora újkori központosított (abszolutista) államok egyik jellegzetessége ugyanis az egy-felekezetiesség volt, ami épp úgy a központi hatalom kiépítését szolgálta, mint az állandó, a rendektől független hadsereg vagy a hivatali szervezet. Éppen ezért a kialakuló központi államok mindegyike igyekezett felszámolni a több-felekezetiességet. Így az osztrák tartományokban a rudolfi ellenreformációt követően II. Ferdinánd uralkodásával vette kezdetét az erőteljes rekatolizáció, éppen akkor, amikor a városok vezetését is az állam mind jobban igyekezett ellenőrzése alá vonni. A rekatolizáció egyrészt erőszakos eszközökkel, de – a magyarországihoz hasonlóan – békésebben is folyt; így például a konvertáltak, illetve a katolikus vallásúak több területen is előnyt élveztek, például egyedül ők juthattak állami hivatalhoz.⁷

A dolog pikantériája még az is, hogy ezek a települések korábban országrendiséggel rendelkeztek, vagyis részt vettek a tartományi gyűléseken, oda követeket küldhettek és szavazati joguk volt. Ebben az esetben tehát az a jelenség válik izgalmassá, hogy egy rendi jogokkal rendelkező, vagyis önálló rendként fellépő entitás hogyan vált az állam alá vont, az állami igazgatás által ellenőrzött és irányított, a rendi jogait nagyrészt elvesztett önkormányzattá. Ez a folyamat – hosszas küzdelmeket követően – Alsó-Ausztriában a 17. század húszas éveire végbement. Az alsó-ausztriai városok mindegyike *Kammerguttá* vált, vagyis a városok önkormányzata, igazgatása és gazdálkodása egyaránt kamarai, állami irányítás és ellenőrzés alá került. A többi osztrák tartományban a század végére formálódtak át a városi önkormányzatok jogai és az államhoz való viszonyuk, de a 18. századra már viszonylag egységesnek tekinthető az osztrák tartományok városainak jogviszonya.⁸

⁷ Legutóbb lásd erre Scheutz, Martin: Compromise and shake hands. The town council, authority and urban stability in eighteenth-century Austrian small towns. *Urban History* 34. (2006) 51–63. o.; Uő: Kammergut und/oder eigener Stand? Landesfürstliche Städte/Märkte und der „Zugriff“ der Gegenreformation. In *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*. Szerk.: Leeb, Rudolf – Pils, Susanne C. – Winkelbauer, Thomas. Wien, 2006, /Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 47./, 309–337. o.

⁸ Az osztrák tartományok városaiban követett gyakorlatra lásd H. Németh István: A bécsi udvar várospolitikájának főbb jellemzői az osztrák tartományokban. In *Redite ad cor. Tanulmányok*

A magyarországi várospolitikai új vonásai

A Magyar Királyság szabad királyi városainak fejlődése ebben az időszakban hasonló tendenciákat futott be, jöllehet az országban kialakult politikai helyzet miatt (oszmán hódítás, az Erdélyi Fejedelemség létrejötte, megerősödő rendiség) ezekre az intézkedésekre jóval később kerülhetett sor, mint Európa más államaiban. Az ország erős rendisége részben a hagyományaiból, részben az Oszmán Birodalom és az Erdélyi Fejedelemség által létrehozott speciális helyzetből fakadt. A kialakult politikai szituáció magával hozta azt, hogy a magyarországi nemesség európai összehasonlításban is a korszak egyik legerősebb ereje maradt az ország ügyeit tekintve. A Magyar Királyság szabad királyi városai így (jöllehet a nemességgel szemben minden esetben háttérbe szorultak) csak jóval később kerültek az állam mind erőteljesebb irányítása alá, és önkormányzati jogait alapvetően csak az újkori polgári fejlődést követően hozott törvények során veszítették el. A beavatkozás okai többféle forrásból táplálkoztak. Az már eddig is közismert volt, hogy a kiküldött kamarai biztosok a városok vezetésének katolikus többségét igyekeztek kialakítani. Ennek okai sokfélék, de láthattuk, hogy ez európai tendencia is volt egyben. Az azonban már kevésbé ismert, hogy ez a rendszer egyrészt teljes mértékben lemásolta az osztrák modellt, másrészt a kamarai biztosok legfontosabb törekvése és utasítása a városok gazdálkodásának javítására, a városi lakosság adófizető-képességének megnövelésére irányult.⁹

Ennek okai is az európai tendenciához közelítenek, de a Magyar Királyság területén ehhez még hozzájárult az is, hogy az oszmánok elleni állandó harcok, majd a visszafoglaló háborúk az ország adófizető-képességének javítását kívánták meg. A Magyar Királyságban bevezetett rendszer ausztriai előzményeire a legszembeütőbb példa az, hogy az osztrák tartományok városaiba kiküldött biztosok utasításainak pontjai teljes mértékben megegyeztek a magyarországi városokba küldött kamarai alkalmazottaknak kiadott instrukciók tartalmával. Ennek főbb súlypontjai pedig a városi gazdálkodás megreformálását célozták, annak érdekében, hogy a városok minél több adót tudjanak fizetni. Erre pedig az oszmánok elleni felszabadító háború idején igencsak szükség volt! Miután a felszabadító háborúban a hadseregellátás szinte teljes egészében a helyi lakosság, köztük nem kis mértékben a szabad királyi városok által a katonaság részére helyben kifizetett adókon nyugo-

---

Sahin-Tóth Péter emlékére. Szerk.: Krász Lilla – Oborni Teréz. Budapest, 2008, 79–92. o.; Troll, Astrid: *Ein Beitrag zur Geschichte der landesfürstlichen Stadt Brück an der Leitha (von 1618 bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts)*. Phil. Diss. Wien, 1965, 62–68. o.; Scheutz: *Compromise and shake hands...* 51–63. o.; Uő: *Kammergut und/oder eigener Stand...* 309–337. o.

⁹ H. Németh István: *Városi tisztújítások a királyi Magyarországon a 16–17. században. Arrabona*, 45. (2007) 2. sz. 57–96. o.

dott, nem csodálkozhatunk ezen a törekvésen. Annál kevésbé tehetjük ezt, mert a fennmaradt, és erre a célra használható források tanúsága szerint a városok által benyújtott panaszok nem voltak légből kapottak. A városi lakosság fizetőképessége a harmincéves háború miatt megromlott külkereskedelmi helyzet, az állandó és növekedő adóterhek, valamint az itt állomásozó katonaság részére kifizetendő adók miatt katasztrofális volt. Nagyszombat ránk maradt hátralékkönyvei és adójegyzékei szerint a lakosság hátraléka a kiadás első évében közel 90 százalékos volt, ami az első négy évet követően alig esett vissza a 75 százalék körüli értékre. A városok eladósodása ezzel együtt rohamosan nőtt, a néhány tízezer forinttól a több százezer forint körüli értékeket érte el. Történt ez annak ellenére, hogy a városok által fizetendő adók nagysága nemhogy nőtt volna, de folyamatosan csökkent, feltehetően annak következtében, hogy a pénzügyi szervek felismerték: az adóprés nem növelhető tovább.¹⁰

A kamarai biztosok által bevezetett intézkedések e helyzet megváltoztatását tűzték ki célul. A szakszerű, általában jogi végzettséggel rendelkező városvezetők kiválasztásában persze szerepet játszott a római katolikus egyház erősítésének szempontja is, de a számadáskönyvek vezetése, azok ellenőrzésének szabályozása, a városi birtokok elzálogosításának, a további hitelek felvételének tiltása, a városi tisztviselők visszaéléseinek megszüntetése, ezzel együtt a modernebb és ellenőrizhetőbb gazdálkodás bevezetése helyes, a bürokratizálódás megfelelő útjának tekinthető.¹¹ Ezt még akkor is kijelenthetjük, ha tudjuk: ezek a célok ekkor még nem

¹⁰ H. Németh: *Várospolitikai és gazdaságpolitika...* 1. köt. 244–280. o. A fizetőképesség megromlására a nagyszombati adójegyzékek alapján elvégzett vizsgálat főbb megállapításait lásd Uő: Die finanziellen Auswirkungen der osmanischen Expansion auf die Städteentwicklung in Ungarn. Die Steuerlasten der ungarischen königlichen Freistädte im 16. und 17. Jahrhundert. In *La fiscalità nell'economia europea secc. XIII–XVIII – Fiscal Systems in the European Economy from the 13th to the 18th Century*. Ed.: Cavaciocchi, Simonetta. Firenze, 2008, 771–780. o.; Uő: Vplyv osmanskej vojny na vývoj miest v Uhorsku a daňové zaťaženie slobodných kráľovských miest v Uhorsku v 16. a 17. storočí. *Historický Časopis*, 56. (2008) 29–42. o.

¹¹ Uő: Az állam szolgái vagy a város képviselői? A központosuló várospolitikai hatásai a soproni politikai elit átrendeződésében. *Soproni Szemle* 61. (2007) 125–141. o. Az európai tendenciákra lásd Skoda, Erwin: *Die Wiener Ratsbürger zwischen 1671 und 1705*. Diss. Wien, 1974, 110–111. o.; Brunner, Otto: Souveränitätsproblem und Sozialstruktur in den deutschen Reichsstädten der früheren Neuzeit. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 50. (1963) 329–360., 347–355. o.; Fehling, Emil Ferdinand: *Lübeckische Ratslinie von den Anfängen der Stadt bis auf die Gegenwart*. Lübeck, 1925.; Ewald, Martin: *Der hamburgische Senatssyndikus. Eine verwaltungs-geschichtliche Studie*. Hamburg, 1954. Vö. Gerhard Dilcher: „Hell, verständig, für die Gegenwart sorgend, die Zukunft bedenkend“. Zur Stellung und Rolle der mittelalterlichen deutschen Stadtrechte in einer europäischen Rechtsgeschichte. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung* 106. (1989) 12–45., 39–43. o.; Czok, Karl: Zu den städtischen Volksbewegungen in deutschen Territorialstaaten vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. In *Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*. Szerk.: Rausch, Wilhelm. Linz/Donau, 1981, /Beiträge

valósultak meg, a visszafoglaló háborúk és a Rákóczi-szabadságharc viszonyai között nem is valósulhattak meg. A megvalósulás első jelei a Magyar Királyságban is a 18. század első harmadától mutatkoztak.¹²

A Magyar Királyság gazdasági és rendi szempontból városnak tekinthető települései közé a visszafoglaló háborúk következtében számos olyan hely került, amely régi privilégiumaira hivatkozva próbált szabad királyi várossá válni, megszerezve a számos előnnyel járó privilégiumot. Ezek között némelyek (Pest, Szeged, némiképp Székesfehérvár) beváltották a hozzájuk fűződő reményeket, míg mások (Esztergom) az oklevél elnyerésével – gazdasági fejlettségüket tekintve – szinte érthetetlenül nagy rendi előnyhöz jutottak. A Rákóczi-felkelést követő első országgyűlésen Debrecen (1693), Buda, Pest, Székesfehérvár (1703), Esztergom (1708) és Szeged (1719) követői jelenhettek meg a többi város küldöttei között.¹³ Amíg azonban eddig eljutottak, e településeken minden korlát nélkül érvényesülhettek az osztrák tartományokból megismert *Kammergut*-elv jellegzetességei. Debrecen ez alól kivétel volt, mivel nem a visszafoglaló háborúk, illetve régi privilégiumai következtében vált szabad királyi várossá, hanem gazdasági potenciáljának köszönhetően. A többi város azonban a privilégium elnyerését megelőzően újszerűként a budai kamarai adminisztráció fennhatósága alá került. E településekhez számíthatjuk még Pécsét is, amelyik szintén korábbi, szabadabb állapotára hivatkozva igényelte a szabad királyi városi rangot, de még a kamarai igazgatást követően püspöki birtokká vált. E városok vizsgálata az általános várospolitikai kérdéskört tekintve már csak azért is izgalmas és hasznos, mert e települések igazgatási gyakorlatán keresztül ismerhetjük meg valójában azt, hogy a bécsi udvarnak milyen elképzelései lehettek a szabad királyi városok irányításáról, gazdálkodásuk és igazgatásuk fejlesztéséről. A bécsi udvar elképzelései ugyanis e városok tekintetében nem ütköztek oly nagy ellenállásba, mint a többi szabad királyi város esetében, ahol régi szabadságjogokra, rendi különállásukra és a jól bevált szokásjogra

zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5./, 21–42., 31–33. o.; Chittolini, Giorgio: Lo stato e i dottori. XV–XVIII secolo. *Ricerche storiche* 19. (1989) 483–610. o.; Kleinheyer, Gerd – Schröder, Jan: *Deutsche Juristen aus fünf Jahrhunderten*. Heidelberg, 1989.; Jahns, Sigrid: Juristenkarrieren in der Frühen Neuzeit. *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 131. (1995) 113–134. o.; Müller, Rainer A.: Zur Akademisierung des Hofrates. Beamtenkarrieren im Herzogtum Bayern 1450–1650. In *Gelehrte im Reich. Zur Sozial- und Wirkungsgeschichte akademischer Eliten des 14. und 16. Jahrhunderts*. Szerk.: Schwinges, Rainer Christoph. Berlin, 1996, /Zeitschrift für Historische Forschung Beiheft 18./, 291–308. o.; Rapp, Wolf-Ulrich: *Stadtverfassung und Territorialverfassung. Koblenz und Trier unter Kurfürst Clemens Wenzeslaus (1768–1794)*. Frankfurt/M. [u. a.], 1995. /Europäische Hochschulschriften : R. 3.; 667/, 48–51. o.

¹² Paulinyi Oszkár: A Magyar Kamara városi bizottsága, 1733–1772, forrástani tanulmány. *Levéltári Közlemények* 34. (1963) 33–46. o.

¹³ H. Németh István: A szabad királyi városi rang a kora újkorban. In *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*. I. kötet. Budapest, 2006, 109–122. o.

egyaránt hivatkozva sorra lassították azokat a reformintézkedéseket, amelyeket a kamarák kiküldött biztosai igyekeztek életbe léptetni. E városok tehát mintegy virtuális mintaként szolgálnak számunkra a „mi lett volna ha?”, egyébként értelmetlen és történelmietlen kérdés feltevésekor. Vagyis: mi lett volna, ha a szabad királyi városok esetében teljes mértékben érvényesülnek a bécsi Udvari Kamara törekvései?

A rendelkezésre álló feldolgozásokból és adatokból jól látszik, hogy Buda, Pest, Szeged, Székesfehérvár, Esztergom és Pécs esetében a budai kamarai adminisztráció irányításával egységes álláspont érvényesült a tekintetben, hogy a városokkal szemben milyen politikát folytassanak, a kamarai hivatalok milyen mértékben szóljanak bele a kialakulóban lévő városi önkormányzatok életébe. Az elsődleges jellemzője ennek a viszonyoknak a városok gazdálkodásának teljes kamarai felügyelete, sőt birtoklása volt. A budai kamarai adminisztráció a város általános ügyei mellett (mintegy földesúrként) még abba is beleszólhatott, hogy a város milyen módon képviseltesse magát a vármegyegyűlésen.¹⁴ Emellett természetesen voltak fontosabb területek is: a budai kamarai adminisztráció alá tartozó városok mindegyikére jellemző volt, hogy a szokásos városi jövedelmeket szinte teljes egészében a kamara birtokolta, és jövedelmeit állami bevételként szedte. Buda esetében eleinte mindössze csak a helyi adókievetést, valamint a piaci helypénzszedést hagyta meg a városnak. Csak hosszas tárgyalásokot követően jutott az önkormányzat a dunai révjövedelmekhez, valamint egy-egy fürdő bevételeihez. Ezeken kívül a polgártaksa, a különféle épületek után szedett bérletek összege, valamint a városházi kocsmák jövedelmei tartoztak még a városhoz. A budai kamarai adminisztráció újszerzeményként kezelte a város összes korábbi birtokát, valamint a városi telkeket is, illetve az összes többi, ún. királyi felségjogon járó jövedelmet. Minden olyan pénzforrást, amely ezekkel függött össze (a telkek adásvétele után járó illetékek, a háramlás, a város falvainak, a melegfürdők nagy többségének, a malmok, a hajóhíd, a sörfőzés és tégláégetés jövedelmei), a kamarai adminisztráció saját magának foglalt le. Ennek összegei, valamint az élelmiszer és az építőanyag előállításával összefüggő termékek alapvetően a katonaság ellátását, illetve a budai vár és a kamarai adminisztráció alá tartozó erődök építkezéseinek céljait szolgálták.¹⁵

Emellett a kamarai adminisztráció a maradék kevés, a városoknál, elsősorban a közigazgatás költségeire hagyott jövedelmekről szigorú elszámolásokat követelt

¹⁴ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Budai kamarai adminisztráció (Ofner Cameral Administration) regisztratórája, Berichte und Schreiben (E 281) (a továbbiakban: E 281 [Berichte]) Esztergom, 1698. március 19.

¹⁵ Nagy István: Buda város gazdálkodása és adósságai a XVIII. század első felében. In *Tanulmányok Budapest múltjából*. Budapest, 1957, 51–131., 52–62. o.

meg, melyeket minden évben be kellett nyújtani.¹⁶ A tisztújításkor benyújtandó elszámolásokkal kapcsolatban az adminisztráció különösen szigorú volt. Synka György esztergomi bírót éppen a számadások benyújtásának elmulasztása miatt tették le hivatalából. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ebben az esetben a kamara szándéka megegyezett a városéval, mivel az elbocsájtott bíró ellen nagy felháborodásról kapunk hírt forrásainkból. Esztergom városa ugyanis maga kérte a kamarai adminisztrációt: küldjön ki egy biztost a Synka bírósága idején készített számadások felülvizsgálatára, hogy azokból fény derüljön az egykori bíró csalásaira.¹⁷ A bíró elszámoltatásával kapcsolatban Esztergom esetében sem ez volt az első eset, mivel már 1693-ban kérelmet nyújtottak be a megválasztott bíró, Fittos Ferenc ellen az adminisztrációnál amiatt, hogy számadásait nem nyújtotta be korábbi bírói évéről, valamint hogy a város pecsétnyomóját sem adta le. Választása így érvénytelennek tűnt a kérelmet benyújtó három esztergomi polgár szemében. A képet árnyalja, hogy a panaszosok közül ketten, Kelemen György és Foghas András Fittos ellenfelei voltak a választáson, és hogy a harmadik panaszost, Kis Pathó Jánost később a városban zavargást keltő polgárok között találjuk.¹⁸ Ez a gyakorlat ugyan nem volt egyedí, hiszen a szabad királyi városok esetében is alkalmazta a Magyar Kamara, de jóval csekélyebb eredménnyel járt, mint a kamarai adminisztráció alá közvetlenül rendelt városok esetében. Amíg Buda és Esztergom esetében is például elég volt egy dörgedelmes leirat, hogy az előző évi elszámolásokat ellenőrzésre nyújtsák be, addig a szabad királyi városok esetében akár több évtizedes elmaradásoknak lehetünk tanúi. Az esztergomi tisztújításokat megelőző revízió mindenesetre általános gyakorlat volt, amint arról egy 1698. évi rendelet tanúskodik, melyet Esztergom mellett Székesfehérvár, Kanizsa, Szigetvár, Buda és Pest városoknak is eljuttattak.¹⁹

Az elszámolások és számadáskönyvek szigorú ellenőrzésén túl számos olyan intézkedést vezettek be, amelyek a városi gazdálkodás jobbá tételére irányultak. A telekkönyv konzekvens bevezetésének és vezetésének elrendelése ilyennek tekinthető. A bevezetés okai között elsődlegesen a pénzbevétel szerepel, hiszen a telkek adásvétele után a város, illetve jelen esetben a kamarai adminisztráció jövedelmeit

¹⁶ Kovács Lajos: A kamarai adminisztráció és a budai polgárok 1694. évi vizsgálata. In *Tanulmányok Budapest múltjából*. Budapest, 1940, 28–48., 30., 43. o.; Nagy István: Buda adóterhei a töröktől való visszafoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig. In *Tanulmányok Budapest múltjából*. Budapest, 1956, 33–76., 35., 50. o.; Tóth András: Pest közterhei és városgazdálkodása a visszafoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig. In *Tanulmányok Budapest múltjából*. Budapest, 1961, 213–240. o.

¹⁷ MOL Budai kamarai adminisztráció (Ofner Cameral Administration) regisztratúrája, Expeditionen (E 279) (a továbbiakban: E 279 [Exp.]) 1699. No. 8. Buda, 1699. szeptember 1., E 281 (Berichte) Esztergom, 169. augusztus 20.

¹⁸ MOL E 281 (Berichte) Esztergom, 1693. május 3.

¹⁹ MOL E 279 (Exp.) 1698. No. 45. Buda, 1698. február 21., 1699. No. 6. Buda, 1699. szeptember 1.

gyarapította az illeték, amit be kellett fizetni. Az újszerzeményi városok esetében ez különlegesen nagy összegre rúgott, hiszen ekkor még nincs kialakult, rögzült ingatlanállomány, illetve az ingatlanok tulajdonosainak személye igen sűrűn cserélődött a kialakulatlan viszonyok miatt. Buda esetében hét év alatt több mint 15 ezer forint bevétele származott ebből az adminisztrációnak! A kamarai adminisztráció tehát a fentiek miatt az újszerzeményi városok mindegyikében elrendelte a telekkönyv felállítását és vezetését, jóllehet erre ténylegesen csak több évvel később került sor. Ugyanis még 1703-ban is azt kifogásolta az adminisztráció, hogy Esztergomban és Fehérváron még mindig nem vezették be a telekkönyveket.²⁰

Ennek egyik legjellemzőbb eleme az volt, hogy a városi gazdálkodás egyes ágait az államigazgatás igyekezett minél jobban szétválasztani, az egyes ügyköröket külön kezelni, az e feladatokat ellátó személyeket a tanácstól függetlenné tenni, és mindegyiktől külön-külön vezetett, szigorúan ellenőrzött számadásokat követelni. Ennek érdekében a budai kamarai adminisztráció alá tartozó városok mindegyikében olyan tisztségeket vezettek be, és a tiszteket ellátó hivatalnokokat olyan utasításokkal látták el, amelyek a szakszerűbb, modern igazgatási elveknek feleltek meg. Ennek szellemében bevezették a főkamarási tisztséget; a főkamárás alá tartoztak az egyes jövedelmeket kezelő tisztviselők, valamint a kamarások.²¹

A város birtokainak gazdálkodását pedig nem oly módon oldották meg, mint a szabad királyi városokban, ahol az egyes tanácsosok voltak a városok birtokainak gondozói, hanem külön városgazda kezelte az ilyen jövedelmeket. Igaz, eleinte nem sok dolga volt, hiszen a városok birtokait a kamara birtokolta. A városgazda (*Stadtwirt*, *oconomus*) tisztségének bevezetését a magyarországi szabad királyi városokban csupán a 18. század negyvenes éveiben sikerült általánossá tenni, éppen azért, hogy a tanácsosok által elkövetett visszaéléseket megszüntessék.²² Ez alól Debrecen például kivétel, mivel ott már 1699-ben külön városgazdát választottak.²³ Ezzel szemben Budán már a város önkormányzatának felállítását követő években van adat arra, hogy ez a tisztség létezett, sőt, 1694-ben az adminisztráció

²⁰ Nagy István: Buda adóterhei... 63. o.; Bónis: i. m. 31–34. o.; Babics: i. m. 69. o.

²¹ Kovács: A kamarai adminisztráció... 44. o.; Nagy István: Buda város gazdálkodása... 68., 125. o.; Nagy Lajos: Buda polgársága a XVII. század végén. In *Tanulmányok Budapest múltjából*. Budapest, 1966, 27–57., 38. o.

²² Sopron esetében is csak 1716-ban kezdték el sürgetni e tisztség létrehozását. MOL A 20 (Litt. cam. Hung.) 1716. No. 29.

²³ Kállay István: Szabad királyi városaink gazdálkodása 1740–1780 között. A bécsi udvari kamarai levéltár iratai alapján. *Századok* 100. (1966) 27–61., 287–328., 40–41. o.; Uő: *Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában*. Budapest, 1972, 48. o.; Komoróczy György: *Városgazgatás Debrecenben 1848-ig*. Debrecen, 1969, /A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 12./, 54. o.; Rácz István: Debrecen város tanácsának 1785. évi összeírása. Forrástanulmány. In *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1980*. Debrecen, 1982, 151–161., 159. o.

külön algazdát kívánt kinevezni.²⁴ Esztergomban is viszonylag hamar, 1702-ből már van adatunk a városgazda személyére és elszámoltatására.²⁵ A visszaélések megszüntetésének megakadályozására szigorú eljárást vezettek be ezekben a városokban, olyanokat, amelyekkel pl. Sopronban jó harmad évszázaddal később találkozunk. Ilyen volt a pénztár kulcsának megőrzésére kialakított gyakorlat, amelyet Esztergomban 1697-ben vezettek be, míg Sopronban 1739-ben. Eszerint olyan ládát kellett használni, amelyhez három kulcs volt: egyiket a bíró, a másikat az uralkodó embereként a helyi harmincados, míg a harmadikat a jegyző őrizte.²⁶

Az igazságszolgáltatásban a kamarai adminisztráció alá tartozó városok leginkább a polgári perekben voltak elsőfokú hatóságok, a büntetőügyekben azonban egyértelműen a kamarai prefektúra volt az illetékes hatóság, kvázi mint a földesúr úriszéke. A kamarai adminisztráció és a városi önkormányzat jogköre azonban e téren sem volt szétválasztva, ami főként abból adódott, hogy az újszerzeményi területeken ezekben az évtizedekben az Udvari Kamara, illetve alsóbb hatóságként a budai kamarai adminisztráció volt a felettes hatóság. Az egyházi és katonai ügyek kivételével így minden ügy ezekhez a hatóságokhoz tartozott, így nagyon sokszor fordult elő, hogy egy-egy ügyben hol első-, hol másodfokon döntöttek. A kamarai adminisztráció esetében az figyelhető meg, hogy esetről esetre változott, miszerint az adott ügyet a városok önkormányzata elé delegálta, vagy a döntést már első fokon megtartotta magánál. Bónis György eszmefuttatását idézve elmondhatjuk, hogy a városok büntetőpereiben a vizsgálat és a bizonyítás általában a város kötelessége volt, a per irányítása és a közbenszóló ítélet az adminisztrációé, míg a döntés az Udvari Kamaráé. Polgári peres ügyekben a kamarai adminisztráció még inkább beavatkozott a városok életébe, és közvetlenül vagy közvetve bármilyen ürüggyel beleszólhatott a város előtt folyó perekbe. Ennek következményeként a városok pereskedő felei – felismerve a nagyobb hatalmat, amelyhez fordulni és amelyet meggyőzni lehet –, nyomban éltek is a lehetőséggel, és a városokat megkerülve nyújtottak be kérvényeket a kamarai adminisztrációhoz. Pécs esetében ez még közvetlenebbül valósult meg, míg Buda és Pest városokban jóval vegyesebb ügyrenddel. Az azonban általános volt, hogy minden ítéletet fel kellett terjeszteni az adminisztrációhoz jóváhagyás végett.²⁷

---

²⁴ Gárdonyi Albert: Buda város közigazgatása s közgazdasági viszonyai a XVII. század végén. *Századok* 50. (1916) 477–502., 585–619., 590. o.

²⁵ MOL E 279 (Exp.) 1702. No. 38. Buda, 1702. november 11.

²⁶ MOL E 279 (Exp.) 1697. No. 100. Buda, 1697. április 29.

²⁷ Bónis: i. m. 16–27., 94., 302–304. o.; Babics: i. m. 47–48. o. Esztergomra lásd MOL E 281 (Berichte) Esztergom, 1698. július 20.

Mindemellett a városi tanácsoknak még a katonai hatóságokkal is kellett huzakodniuk az ügyben, hogy ki gyakorolja a városi lakosság feletti ítélkezés jogát.²⁸ Miután a hadsereg ellátását az alattvalók a 17. század utolsó harmadától a Magyar Királyságban is közvetlenül biztosították, a bevezetett új adózási rendszer alapjává a katonaság szükségleteinek elosztása vált, vagyis az adott gyalogos és/vagy lovas katonaság porcióit szorozták be az adott létszámmal, és azt rótták ki arra a városra, ahol azok állomásoztak.²⁹ Ameddig a beszállásolás a 17. század utolsó harmadáig csak bizonyos városokra korlátozódott, addig ezt követően általánossá vált. A 16–17. században a városokban állomásozó katonaság és a polgárság közötti összetűzések így a 17. század végétől szintén általánossá váltak. A városoknak a kocsmáltatás jogkörének gyakorlásában is nagy huzavonái voltak a katonasággal, aminek elsődlegesen gazdasági okai voltak: a helyi jövedelmek közül ez volt a legbiztosabban behajtható.³⁰ Esztergom esetében a városban és a várban állomásozó helyőrség, illetve annak vezetése mellett speciálisan még az esztergomi érsekkel, mint a városi polgárok ügyeibe belefolyó fennhatósággal is meg kellett küzdenie a városi önkormányzatnak. A várban állomásozó katonai vezetés a polgárok és a katonák közötti összetűzések kapcsán jelent meg idegen hatalomként, míg az esztergomi érsek официálisai a tisztázatlan határok, és az azokon élő alattvalók ügyeibe szólhatott bele.³¹

A joggyakorlás terén is bizonyos egységesítésnek lehetünk tanúi, mivel a városokban az 1656. évi alsó-ausztriai büntetőkönyvet vezették be. A kamarai adminisztrációnak a peres ügyekben bevezetett gyakorlata is az alsó-ausztriai peres eljárások során követett metódus szerint történt. A peres eljárások lefolytatására ekkor alakultak ki az újszerzeményi városokban olyan új tisztségek, amelyek ekkor még nem voltak általánosak a Magyar Királyság szabad királyi városaiban. Ekkor vezették be a közbíró szerepét betöltő *syndicus* (ügyész) tisztségét, amelynek bevezetésére a szabad királyi városokban csak a 18. század közepe táján került sor. Buda és

²⁸ Kovács: A kamarai adminisztráció...; Nagy István: Buda adóterhei...; Uő: Buda város gazdálkodása...; Bónis: i. m. 15–37., 300., 308. o.

²⁹ Czigány István: Hadügyi reformkísérletek a királyi Magyarországon. 1665–1682. *Hadtörténelmi Közlemények* 114. (2001) 279–302. o.; Czigány István: *Reform, vagy kudarc? Kísérletek a magyar katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700.* Budapest, 2004.

³⁰ Az előzményekre lásd Gecsényi Lajos: Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 31. (1984) 664–686. o.; H. Németh István: Kassai katonák és polgárok a XVI. Században. (A hadsereg társadalmi és közigazgatási hatásai egy kereskedőváros életében.) *Levéltári Közlemények* 68. (1997) 143–198. o.; Uő: *Várospolitikai és gazdaságpolitika...* 1. kötet, 318–334. o.; Uő: A beszállásolások rendszere és hatásai a XVI–XVII. századi Magyar Királyság szabad királyi városaiban. *Hadtörténelmi Közlemények* 122. (2009), 281–320. o. Esztergommal kapcsolatban MOL E 281 (Berichte) Esztergom, 1693. február 27.; MOL E 279 (Exp.) 1697. No. 43. Buda, 1697. május 20.

³¹ MOL E 281 (Berichte) Esztergom, 1693. május 30.

Pest esetében úgy tűnik, hogy erre a város benépesítését és az önkormányzat felállítását követően azonnal sor került; 1794-ig a kamarai inspektor nevezte ki, és adott neki utasítást. Feladatköre szinte a teljes igazságszolgáltatással járó ügyvitelt fellelőlte, mivel a jegyzőkönyvek vezetése mellett a városi ügyek vitelével és a felekkel való tárgyalással is őt bízták meg.³² Ez részben jelezte azt a törekvést, ami a büntető és polgári peres ügyek tudatos szétválasztását szolgálta, valamint a peres ügyek mindinkább szakszerű intézését célozta meg. Láthattuk, hogy a bécsi Udvari Kamara és a budai kamarai adminisztráció egyaránt az alsó-ausztriai *Landesgerichtordnung* (a Magyar Királyságban: *Praxis Criminalis*) bevezetését és betartását erőltette, ami jelzi, hogy a budai jogkönyv helyett egy modernebb szemléletű joggyakorlatot igyekeztek egységesen bevezetni a városokban. Mindemelllett számos olyan területen nem gyakorolhatták korábbi jogosultságaikat a kamarai városok, amelyeket az oszmán hódítás előtt bizton birtokoltak. A sorozatosan kirendelt kamarai bizottságok ugyan igyekeztek a városok önkormányzatát kiszélesíteni. A jogkörök bővítése azonban egyik bizottságnak sem állt érdekében, mivel a büntető- és közigazgatási ügyekben a várost jelölték meg elsődleges jogforrásként, de meghagyták annak lehetőségét, hogy a felek magasabb helyen fellebbezést nyújthassanak be a város ellen. A kamarai városok esetében éppen ezért szóba sem jöhetett az, hogy az önkormányzatok a pallosjogot értelemszerűen gyakorolják, hiszen ez földesúrként a kamarai adminisztrációt illette meg, mint ahogy (amint azt láthattuk) a fellebbvitel is.³³

A városok által hagyományosan gyakorolt rendészeti intézkedéseket azonban már a kamarai adminisztráció adta ki, a városi hatóságok csupán azok végrehajtásáról gondoskodtak. A kamarai városok ezzel ellentétes törekvéseit az adminisztráció minden eszközzel akadályozta, jóllehet e jogokkal más mezővárosok például élhettek. 1697-ben a Pest város által benyújtott törvénykönyvvel és a város joghatóságának kiterjesztéséről szóló beadvánnyal kapcsolatban az adminisztráció a kamara fennhatóságát hangsúlyozta az Udvari Kamarának elküldött jelentésében. Másfél évvel később a Caraffa-bizottságnak pedig hasonló értelemben nyilatkozott, és a statútumalkotást illetően azzal érvelt, hogy annak megadása ellentétes a meghozandó törvényekkel.³⁴ A budai kamarai adminisztráció elsődlegesen a tűzrendészeti szabályok kiadásával igyekezett a városok védelmét és adózó képességének fenntartását ellátni, de ugyanezt a célt szolgálta az adminisztráció által a köztisztaság, a közegészségügy és az élelmezésügy terén kiadott utasítások tömkelege. Utóbbiak főként a járványok kitörésének és elterjedésének igyekeztek gátat vetni.³⁵ Az admi-

---

³² Bónis: i. m. 43–46. o.

³³ Kovács: A kamarai adminisztráció... 1940.; Bónis: i. m. 22–23. o.

³⁴ Bónis: i. m. 27–28. o.

³⁵ Gárdonyi: i. m. 489–492. o.

nisztráció a városok bér- és árszabályozásába is beleszólt, és Buda esetében 1691-ben és 1697-ben valódi földesúrként határozta meg például a napszámosok bérét, annak ellenére, hogy erre a városi tanács már tett kísérletet. Emellett ekkor még az adminisztráció határozta meg a városi árak mértékét is. A városok közül Buda esetében ismert, hogy az adminisztráció szinte minden évben igyekezett a legfontosabb élelmiszerek, a pékáru és a hús árát meghatározni.³⁶ A kamarai adminisztráció a kiadott szabályzatok betartására is nagy gondot fordított, és mivel arra törekedtek, hogy e tekintetben egyöntetűség jellemezze a *Kammergut*-státuszban lévő városokat, ezért az egyes helyeken elrendelt intézkedéseket precedensjelleggel szinte minden kamarai városban bevezették.³⁷

Ami mindenképpen egyértelműen jellemezte a budai kamarai adminisztráció alá tartozó városokat, az a várost irányító testületek és vezetők kiválasztása és legitimációja volt. A bécsi udvar magyarországi várospolitikájának legszembetűnőbb jelensége volt az, hogy a kamarai szervek biztosaik kiküldésével a városvezető elit személyeinek kiválasztásába avatkozott bele, és juttatott a városok élére számukra megfelelő, elsősorban katolikus vallású, majd a 17–18. század fordulójától mind hozzáértőbb, jogi végzettségű személyeket. A budai kamarai adminisztráció fennhatósága alatt élő városokban ez a rendszer még világosabban mutatja, milyen igényei lettek volna a bécsi udvarnak (osztrák mintára) a szabad királyi városok városvezető elitjével kapcsolatban: e városok vezetőinek kiválasztása és legitimálása ugyanis – más mezővárosokhoz hasonlóan – a földesúr, vagyis ebben az esetben a kamarai adminisztráció által történt! A városok betelepülését követően ez még egyértelműbb volt, hiszen mindegyik városban a kamarai adminisztráció jelölte ki a városok bírait és polgármestereit, akik általában a katonai vagy kamarai alkalmazottak közül kerültek ki. Éppen úgy, mint a magyarországi szabad királyi városokban elsőként küldött biztosok esetében, akik általában a helyi katolikus harmincadost vagy postamestert tettek meg bírónak vagy polgármesternek. Kassán pedig a felső-magyarországi hadbíró tettek meg bírónak, aki korábban a királyi seregekben szolgálva a harctéren is megállta a helyét. Néhány év elteltével azonban pl. Buda esetében változott a helyzet, és a városok vezetőinek választása az adminisztráció jelöltjei közül, de a polgárság által történt. A polgármesterek választása Budán a kamarai adminisztráció három jelöltje közül történt az összpolgárság által, de a tanácsosok esetében például többször előfordult az, hogy őket közvetlenül az adminisztráció nevezte ki. Más esetben a kamarai adminisztráció jelöltjei közül a városi tanács kooptálta az új tagokat. Több olyan év is volt, amikor a polgármestert

³⁶ Uo. 608–618. o.

³⁷ MOL E 279 (Exp.) 1698. No. 45. Buda, 1698. február 21., 1699. No. 6. Buda, 1699. szeptember 1.

– mintegy a választott község előképeként – egy kb. negyventagú testület választotta meg.³⁸

A városok megpróbálták a jelölés jogát maguknak vindikálni. Esztergom például 1696-ban élni kívánt a vélt jogával, hogy a városi polgárság jelölje ki a tisztújításon választandók körét, amit azonban a Budai Kamarai Adminisztráció keményen és egyértelműen megtiltott.³⁹ A választás gyakorlata azonban még korántsem vált teljessé az adminisztráció időszaka alatt, ugyanis gyakran megtörtént, hogy az adminisztráció a tanácsot megkerülve tett le tisztségéből polgármestert vagy tanácsnokot, vagy nevezett ki tanácsost. Az általános gyakorlat azonban nagyban hasonlított a földesúri mezővárosok, valamint az osztrák városok gyakorlatához. A tisztújításkor a kamara a város kérelmére kiküldte a biztost, aki közölte a választó közösséggel, hogy kik azok, akik közül a város vezetői kikerülhetnek.⁴⁰ Esztergom esetében pl. 1695-ben és 1696-ban Ludwig Kollert kamarai számvevőt bízták meg ezzel a feladattal.⁴¹ A kamarai biztos jelenléte oly fontos volt, hogy amennyiben a biztos nem tudott időt szakítani az utazásra, még a választást is elhalasztották, és a bíró feladatát helyettes bíró töltötte be a tisztújításig, aki éppen a következő évben megválasztott Kelemen György volt.⁴² Amennyiben azonban arról értesült az adminisztráció, hogy bizonyos polgárok a város rendje és nyugalma, illetve a választott bíró ellen lázítanak, e személyeket parancslevelében ki is zárhatta a jelölésből. Erre került sor Budán 1694-ben, amikor a kamarai adminisztráció elégedetlen lett a város vezetésével, és a teljes vezetést lecserélte, illetve eljárást indított.⁴³ Esztergomban ilyen esetre 1699-ben került sor, amikor a korábban hatalomra került magyar polgárság képviselőit: Nagy Jánost, Kelemen Györgyöt, Patho János városkapitányt és Pataky Jánost kizárta a választható polgárok közül, és megtiltotta, hogy őket megválasszák.⁴⁴ Kevés olyan alkalom volt, amikor a megválasztott személy nem vállalta a neki átadott tisztséget. Synka György, korábbi esztergomi bíró, 1698-ban a vármegyénél vállalt feladatai miatt

---

³⁸ Gárdonyi: i. m. 481–483., 487. o.; Nagy István: A választó polgárság testülete Budán a XVIII. században. In *Tanulmányok Budapest múltjából*. Budapest, 1959, 139–166., 140–141. o.; Kovács Lajos: Pest szabad királyi város vezetői (bírái és polgármesterei) 1687-től 1790-ig. In *Tanulmányok Budapest múltjából*. Budapest, 1943, 54–118., 56. o.; Babics: i. m. 54–56. o.

³⁹ MOL E 279 (Exp.) 1696. No. 59. Buda, 1696. február 23.

⁴⁰ Gárdonyi: i. m. 482–483. o.; Babics: i. m. 54–56. o.

⁴¹ MOL E 279 (Exp.) 1685. No. 80. Buda, 1695. április 23., 1696. No. 43. Buda, 1696. május 23.

⁴² MOL E 279 (Exp.) 1696. No. 8. Buda, 1696. május 5.

⁴³ Kovács: A kamarai adminisztráció...; Tuza Csilla: Buda polgármesterei 1686–1783. *Levéltári Közlemények* 70. (1999) 23–38. o.

⁴⁴ MOL E 279 (Exp.) 1699. No. 34. Buda, 1699. április 15.

nem ült a bírói székbe, ami miatt a városnak kérvényeznie kellett az adminisztrációnál, hogy újra jelöljön ki embereket, akik közül választhatnak majd.⁴⁵

A városvezető elit legitimációja még ennél is egyértelműbben a kamarai adminisztrációhoz kötődött, hiszen e városokban a választott személyek csak akkor váltak valóban vezetőkké, ha azt az adminisztráció jóváhagyta, és a személyek kinevezésével véglegesítette a választott község szavazatait.⁴⁶ Esztergom esetében erre 1696-ból van adatunk, amikor Takács János bírónak választása kapcsán a budai kamarai adminisztráció részletesen kifejtette ezzel kapcsolatos jogait. Nehezményezte, hogy a kamarai adminisztráció embere nélkül lezajlott tisztújításon nem tette le a bírónak a kamarai biztos kezébe a hűségesküt, és így nem volt mód arra, hogy a bírót az ekkor szokásos esküvel kötelezzék a tanácsosok előtt, hogy mindenkor a város üdvére lesz, minden ellenségeskedést megakadályoz. Éppen így nem kerülhetett sor arra sem, hogy a község az adminisztráció biztosának átnyújtsa az ilyenkor szokásos kérvényét. Arra sem kerülhetett így sor, hogy a biztos megállapíthassa az adózás alól mentesek körét, és hogy a város számadásait és gazdálkodását felülvizsgálhassa. A kamarai adminisztráció rendeletéből világosan kitűnik, hogy elsősorban mit hiányoltak: utasították ugyanis a várost, hogy az elmúlt évi számadásokat azonnal küldjék el Budára, hogy azok revíziója mihamarabb megtörténhessen.⁴⁷

Az adminisztráció minden esetben ragaszkodott jogaihoz. Az 1697. évi esztergomi tisztújításkor a város a kamara mellőzésével, saját jelöltjei közül választotta meg Kelemen Györgyöt, akitől ráadásul még a hűségesküt is kivette, jóllehet erre egyedül a kamara lett volna illetékes. Az adminisztráció ezért elrendelte, hogy a tisztújítást ismételjék meg a kiküldött biztos jelenlétében, aki a választás előtt közli az adminisztráció három jelöltjét, majd előtte lezajlik a választás, és neki adja le az új bírónak a hűségesküt. Miután Kelemen György és a két újonnan megválasztott tanácsos letette az esküt Budán az adminisztráció előtt, ennek elismerése mellett egyben szabályozták a megválasztott bírónak a kötelességeit, a gazdálkodásban fontos szerepet játszó városi pénztár ládájának kulcsrendjét, valamint a bírónak a fizetését is. Az adminisztráció egyben meghagyta, hogy a bírónak minden kedvezés, nemzetiségre való tekintet nélkül ítélkezzen.⁴⁸ A választott személyek mellett a város fizetett alkalmazottainak, elsősorban a jegyzőnek a kiválasztásában is kiemelt szerepe volt az adminisztrációnak, mivel felvételükről nem a város, hanem a kamara döntött, főként nyelvismeretük, valamint jogi és igazgatási ismereteik alapján. 1698-ban az esztergomi jegyző, Araky Péter leköszönt tisztéről, és miután minden számadását

⁴⁵ MOL E 281 (Berichte) Esztergom, 1698. április 24.

⁴⁶ Kovács: Pest szabad királyi város vezetői... 56. o.

⁴⁷ MOL E 279 (Exp.) 1696. No. 49. Buda, 1696. május 27.

⁴⁸ MOL E 279 (Exp.) 1697. No. 94. Buda, 1697. április 27., 1697. No. 100. Buda, 1697. április 29.

bemutatta, illetve azokat a kamarai adminisztráció elfogadta, helyette a város teljes kihagyásával Gyarmathy Mártont nevezte ki.⁴⁹

Amellett, hogy a személyek kiválasztásában és legitimációjában az adminisztráció igen tevékenyen vett részt, a rendtartások mellett e hivatal szabályozta a tanács és az önkormányzat működését is szinte minden téren. Részletes szolgálatteljesítési utasításokat adott ki az újszerzeményi városoknak, amelyekben az ítélkezés módjától kezdve a tanácsülések megtartásának gyakoriságán át az ügyvitel rendjéig minden téren aprólékos útmutatást nyújtott a város önkormányzatának működéséhez.⁵⁰ E téren is az osztrák gyakorlatot követte a budai kamarai adminisztráció. Nagyjából egységesnek tekinthetjük az itt hozott rendelkezéseket és a kialakult gyakorlatot egy kivétellel, mégpedig a város vezető tisztségeinek tekintetében. A kamarai városokban ugyanis nem vezettek be egységes tisztkarsémát, hiszen amíg Budán polgármester és bíró vezette a várost, addig pl. Esztergomban – a magyarországi városok többségéhez hasonlóan – bíró.

Az újszerzeményi városokban ez a helyzet csupán a szabad királyi városi privilégium elnyerésével változhatott, de tényleges változásokra, a szabad királyi városi rang minden előnyének használatára még ezt követően is várni kellett. A kamarai adminisztráció, illetve a helyébe lépő hivatalok ugyanis csak nehezen mondtak le korábbi jogaikról, és bocsátották a városok rendelkezésére az összes, korábban birtokolt jószágait, illetve királyi felségjogon bírt jövedelmeiket. A Rákóczi-szabadságharc e tekintetben lelassította a folyamatokat, hiszen e városokban a hosszú blokádok, illetve a harcokkal járó kiadások, a kereskedelem megbénulása hatalmas károkat okozott, melyeket csak a szatmári békét követő konszolidáció évtizedeiben tudtak kiheverni.⁵¹

---

⁴⁹ MOL E 279 (Exp.) 1698. No. 9. Buda, 1698. március 4. Vö. Pécs esetében: Babics, 1937. 52–53.

⁵⁰ Bónis: i. m. 24–26. o.; MOL E 279 (Exp.) 1697. No. 100. Buda, 1697. április 29., 1699. No. 6. Buda, 1699. szeptember 1.

⁵¹ Nagy István: Buda város gazdálkodása... i. m.